

14 **Bartold V.V. Dvenadcat' lekcij po istorii tureckih narodov Srednej Azii** [Twelve lectures on the history of the turkic peoples of Central Asia]. Sochineniya, vol. V. Raboty' po istorii i filologii tyurkskikh i mongol'skikh narodov, Moscow, Nauka, 1968, pp. 19-192. (In Russian)

15 **Oserbaev N.O., Kopabaev O.K. Musylman kukygy** [Muslim law]. Almaty, Zheti Zhargy, 1998. (In Kazakh)

Received: 03 August 2026. **Accepted:** 27 August 2026. **Published:** 30 September 2026.

Information about the authors:

Berdyguzhin Leskali Bazargaliyevich – Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Department of history of Kazakhstan, Kh. Dosmukhamedov Atyrau University, Republic of Kazakhstan, 060000, Atyrau, 1 Studencheskiy Ave., e-mail: berdyguzhina@mail.ru.

Yessenbetova Ainagul Meirambekovna – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, K. Zhubanov Aktobe Regional University, Republic of Kazakhstan, 030000, Aktobe, 34 A. Moldagulova Ave., e-mail: aikami@mail.ru.*

Бердыгужин Лескали Базарғалиевич – тарих ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор, Қазақстан тарихы кафедрасы, Х. Досмұхамедұлы атындағы Атырау университеті, Қазақстан Республикасы, 060000 Атырау қ., Студенттер даңғ. 1, e-mail: berdyguzhina@mail.ru.

Еспенбетова Айнагул Мейрамбекқызы – тарих ғылымдарының кандидаты, доцент, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Қазақстан Республикасы, 030000 Ақтөбе қ., Ә. Молдағұлова даңғ. 34, e-mail: aikami@mail.ru.*

Бердыгужин Лескали Базарғалиевич – доктор исторических наук, ассоциированный профессор, кафедра истории Казахстана, Атырауский университет имени Х. Досмукхамедова, г. Атырау, Республика Казахстан, 060000 Атырау, просп. Студенческий 1, e-mail: berdyguzhina@mail.ru.

Еспенбетова Айнагул Мейрамбековна – кандидат исторических наук, доцент, Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова, Республика Казахстан, 030000 г. Актобе, просп. А. Молдагуловой 34, e-mail: aikami@mail.ru.*

XFTAP 76.01.09

ӨОЖ 070:94(574.12)

<https://doi.org/10.52269/SEPT2631271>

ТОРҒАЙ ОБЛЫСЫНДАҒЫ ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ ІСІНІҢ «ТУРГАЙСКАЯ ГАЗЕТА» МАТЕРИАЛДАРЫНДА ДЕРЕКТЕЛУІ (XIX Ғ. СОҢЫ – XX Ғ. БАСЫ)

Исенов Ө.И. – тарих ғылымдарының кандидаты, Қазақстан тарихы кафедрасының профессоры, Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай қ., Қазақстан Республикасы.*

Ихсан Д.Ө. – 2-курс магистранты, «7М01601 – Тарих» БББ, Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай қ., Қазақстан Республикасы.

Джумашев А.М. – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Өзбекстан Республикасы Ғылым академиясы Қарақалпақстан бөлімінің Қарақалпақ гуманитарлық ғылымдар ғылыми-зерттеу институты тарих бөлімінің меңгерушісі, Нүкіс қ., Қарақалпақстан, Өзбекстан Республикасы.

Мақалада XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басындағы Торғай облысындағы денсаулық сақтау жүйесінің қалыптасу ерекшеліктері, санитарлық саясаттың бағыттары мен індеттерге қарсы күрес шаралары «Тургайская газета» (1895–1910 жж.) материалдары негізінде кешенді деректанулық тұрғыда қарастырылған. Зерттеудің мақсаты – өңірдегі негізгі ресми мерзімді басылым деректері арқылы Торғай облысындағы емдеу ісінің жай-күйін, медициналық инфрақұрылымның құрылуын және дәстүрлі емшілік пен еуропалық медицинаның арақатынасын айқындау болып табылады. Зерттеу міндеттері: басылым беттеріндегі денсаулық сақтау тақырыбындағы нормативтік және есептік құжаттарды жүйелеу; шешек, оба, тырысқақ індеттерінің таралуын саралау; Орынбор фельдшерлік мектебінің алғашқы қазақ мамандарын даярлаудағы рөлін анықтау; Ақтөбе және Қостанай уездерінің 1-ші және 3-ші дәрігерлік учаскелерінің тыныс-тіршілігіне талдау жасау. Газет мәліметтері мен ҚР Орталық мемлекеттік архивінің деректері негізінде өлкедегі медициналық желінің халық мүддесінен гөрі, империяның әскери қауіпсіздігі мен «санитарлық қалқан» құру мақсатына бағындырылғаны дәлелденген. 46 мыңнан астам тұрғыны бар Қостанай уезінің 3-дәрігерлік учаскесі мысалында өлкедегі дәрігерлік кадр тапшылығы көрсетілген. Мерзімдік басылым бетіндегі жас ағартушы Ахмет Байтұрсынұлының 1896 жылғы куәгерлік жазбасы арқылы

қазақ халқының кәсіби медицинаға зор ықылас танытқаны анықталған. «Тургайская газета» басылымында жарияланған этномедициналық зерттеулерге талдау жасалып, қазақтың халықтық емдомының (шұжыққа түсіру, мыңдуан шөбі, бас уқалау) ғылыми медицинамен (А. Паре, Н. Пирогов хирургиясы) сабақтастырылғаны анықталды. Түйіндей келгенде, «Тургайская газетаның» өлке тарихын зерделеудегі деректік маңызы тұжырымдалған.

Түйінді сөздер: Торғай облысы, «Тургайская газета», денсаулық сақтау ісі, медицина тарихы, індеттермен күрес, дәрігерлік учаскелер, Ахмет Байтұрсынұлы.

ОТРАЖЕНИЕ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ ТУРГАЙСКОЙ ОБЛАСТИ В МАТЕРИАЛАХ «ТУРГАЙСКОЙ ГАЗЕТЫ» (КОНЕЦ XIX – НАЧАЛО XX В.)

Исенов О.И.* – кандидат исторических наук, профессор кафедры истории Казахстана, Костанайский региональный университет имени Ахмет Байтұрсынұлы, г. Костанай, Республика Казахстан.

Ихсан Д.О. – магистрант 2-го курса, ОП «7М01601 – История», Костанайский региональный университет имени Ахмета Байтұрсынұлы, г. Костанай, Республика Казахстан.

Джумашев А.М. – доктор исторических наук, профессор, заведующий отделом истории Каракалпакского научно-исследовательского института гуманитарных наук Каракалпакского отделения Академии наук Республики Узбекистан, г. Нукус, Каракалпакстан, Республика Узбекистан.

В статье на основе комплексного источниковедческого анализа материалов «Тургайской газеты» (1895–1910 гг.) раскрыты особенности формирования системы здравоохранения, направления санитарной политики и меры борьбы с эпидемиями в Тургайской области в конце XIX – начале XX вв. Цель исследования заключается в выявлении состояния лечебного дела, становления медицинской инфраструктуры и взаимоотношений традиционной народной и европейской медицины в Тургайской области через призму публикаций официального периодического издания края. Задачи: систематизировать нормативные и отчетные медицинские материалы на страницах газеты; охарактеризовать динамику распространения оспы, чумы и холеры; определить роль Оренбургской фельдшерской школы в подготовке первых казахских кадров; проанализировать деятельность 1-го Актюбинского и 3-го Кустанайского врачебных участков. На основе газетных материалов и документов Центрального государственного архива РК доказано, что развитие медицины подчинялось прагматичным целям империи по созданию «санитарного щита» и обеспечению военной безопасности. На примере 3-го участка Кустанайского уезда с населением более 46 тыс. человек выявлен острый дефицит врачебных кадров, вследствие которого основная нагрузка была возложена на фельдшеров. Опровергнут колониальный стереотип о недоверии казахов к медицине посредством анализа корреспонденции Ахмета Байтұрсынова 1896 года, доказавшей высокую востребованность врачебной помощи в аулах. Продемонстрирован научный интерес врачей к казахскому традиционному врачеванию (потогонное обертывание в теплую шкуру, белена, массаж головы) в сопоставлении с хирургическими принципами А. Паре и Н.И. Пирогова. Сделан вывод о первостепенной ценности «Тургайской газеты» как исторического источника.

Ключевые слова: Тургайская область, «Тургайская газета», здравоохранение, история медицины, борьба с эпидемиями, врачебные участки, Ахмет Байтұрсынов.

HEALTHCARE IN THE TURGAY REGION AS DOCUMENTED IN THE TURGAYSKAYA GAZETA (LATE XIX – EARLY XX CENTURY)

Issenov O.I.* – Candidate of Historical Sciences, Professor of the Department of history of Kazakhstan, Akhmet Baitursynuly Kostanay Regional University, Kostanay, Republic of Kazakhstan.

Ikhsan D.O. – Second-year Master's student, "7M01601 – History" educational program, Akhmet Baitursynuly Kostanay Regional University, Kostanay, Republic of Kazakhstan.

Djumashhev A.M. – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of history, Karakalpak Research Institute of Humanities, Karakalpak Branch of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, Nukus, Karakalpakstan, Republic of Uzbekistan.

The article reveals the features of the formation of the healthcare system, the directions of sanitary policy, and epidemic control measures in the Turgay region in the late 19th and early 20th centuries, based on a comprehensive source-critical analysis of the materials of the Turgayskaya Gazeta (1895–1910). The purpose of the study is to determine the state of medical care, the development of regional medical infrastructure, and the relationship between traditional Kazakh healing and European medicine through the publications of the region's main official newspaper. Research tasks: to systematize regulatory and statistical medical documents in the newspaper; to analyze the spread of smallpox, plague, and cholera epidemics; to trace the training of the first Kazakh medical personnel at the Orenburg Feldsher School; and to examine the practical activities of the 1st Aktobe and 3rd Kustanay medical districts. Based on newspaper materials and

archival records of the Central State Archive of the Republic of Kazakhstan, it is proved that the regional health network was primarily oriented towards imperial security and establishing a "sanitary cordon" rather than civilian needs. The acute shortage of physicians is revealed through the example of the 3rd district of Kustanay uezd, where over 46,000 residents were served solely by a feldsher. The colonial stereotype regarding the nomads' alleged religious prejudice against medicine is refuted using the 1896 eyewitness report by the prominent Kazakh intellectual Akhmet Baitursynov. The paper highlights the intellectual dialogue between folk remedies (warm animal skin wrapping, henbane fumigation, head massage) and academic medicine (principles of A. Paré and N. Pirogov). It is concluded that Turgayskaya Gazeta is an indispensable historical source for studying regional medical history.

Keywords: Turgay region, Turgayskaya Gazeta, healthcare, history of medicine, epidemic control, medical districts, Akhmet Baitursynov.

Кіріспе. Ресей патша өкіметінің билігі кезеңіндегі қазақ даласының әлеуметтік тарихын, соның ішінде денсаулық сақтау ісі мен санитарлық ахуалын зерттеуде ресми мерзімді баспасөз – баға жетпес дереккөз болып табылады. Торғай облысында 1895–1910 жылдар аралығында шыққан «Тургайская газета» – осы өңірдегі жалғыз әрі негізгі ресми басылым болғандықтан, ондағы медицина тарихына қатысты мәліметтер әлі күнге дейін дербес деректанулық тұрғыда арнайы зерттелмеген.

Торғай облысындағы денсаулық сақтау ісінің қалыптасуы мен оның мерзімді баспасөз беттерінде көрініс табуы Отан тарихы ғылымында кезең-кезеңімен зерделеніп келе жатқан күрделі мәселелердің бірі. Бұл тақырыптың тарихнамалық кеңістігін шартты түрде революцияға дейінгі, кеңестік және қазіргі заманғы (тәуелсіздік кезеңі) зерттеулер деп үш кезеңге бөліп қарастыруға болады.

Бірінші кезеңді – XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басындағы қазан төңкерісіне дейінгі зерттеулер құрайды. Бұл кезеңде денсаулық сақтау мәселелері арнайы іргелі зерттеу нысаны болмағанымен, өлкедегі санитарлық жағдай, індеттердің таралуы (оба, шешек, тырысқақ) және медициналық пункттердің ашылуы туралы алғашқы деректер ведомстволық есептер мен статистикалық жинақтарда жарияланды. Атап айтқанда, Торғай облыстық статистикалық комитетінің еңбектерінде, сондай-ақ белгілі зерттеуші А.И. Добросмысловтың еңбектерінде Торғай даласындағы алғашқы емдеу орындарының құрылымы, дәрігерлік және фельдшерлік кадрлардың жетіспеушілігі туралы нақты сандық деректер кездеседі [1]. Сонымен қатар, Торғай облысында қызмет еткен әскери дәрігерлер мен санитарлық инспекторлардың (О.Э. Бетгер және т.б.) қызметтік жазбалары мен медициналық қоғам отырыстарындағы баяндамалары бұл кезеңнің құнды тарихнамалық бастауы болды.

Екінші кезең – Кеңестік дәуір тарихнамасы. Кеңестік кезеңдегі зерттеулерде патшалық Ресейдің шет аймақтардағы, соның ішінде Торғай облысындағы денсаулық сақтау саясаты көбінесе «отаршылдық сипатта болды», «халықтың денсаулығына көңіл бөлінбеді» деген таптық-идеологиялық тұрғыдан бағаланды. Дегенмен, бұл кезеңде орасан зор фактілік деректік материалдар жинақталып, ғылыми айналымға енгізілді. Қазақстандағы денсаулық сақтау ісі мен медицина тарихын жүйелеуге алғашқы кәсіби дәрігер-ғалымдар С.Д. Асфендияров [2] пен Х. Досмұхамедовтың еңбектері атауға болды. Әсіресе, Х. Досмұхамедов өзінің практикалық дәрігерлік тәжірибесі мен ғылыми ізденістері негізінде жазылған «Как бороться с чумой среди киргизского народа» (1916 ж.) атты еңбегінде және 1920-жылдардағы санитарлық-гигиеналық зерттеулерінде далалық өлкенің індеттік жағдайы мен көшпелі халықтың тұрмыс-салт ерекшеліктерін алғаш рет терең ғылыми тұрғыдан қарастырды [3]. Бұл еңбектер патшалық әкімшіліктің ресми ақпараттарындағы олқылықтарды толықтырып, жергілікті халықтың шынайы санитарлық хал-ахуалын түсінуге жол ашты. Кеңестік дәуірдегі медицина тарихын жүйелеуде профессор Р.И. Самариннің зерттеуі айрықша орын алады. Дәрігер ғалым өзінің монографиясында қазақ даласындағы дәстүрлі халық емінің (қымызбен емдеу, емдік шөптер: қылша, қарамындыз, дәрмене) бай тәжірибесіне кеңінен тоқталып [4, 9 б.], сонымен бірге патшалық Ресей кезеңіндегі емдеу ісінің көнже қалуы халықтың сенімсіздігінен емес, ең алдымен медициналық көмекті ұйымдастырудың тым әлсіздігінен және оның ауылдарға жетпеуінен болғанын нақты тарихи деректермен дәлелдеген [4, 16 б.].

Үшінші кезеңді – Тәуелсіздік жылдарындағы және қазіргі заманғы зерттеулер қамтиды. 1991 жылдан кейін өлке тарихын, соның ішінде әлеуметтік инфрақұрылым мен медицина тарихын идеологиялық қысымсыз, жаңа методологиялық көзқарас тұрғысынан зерделеуге кеңінен жол ашылды. Ресей империясындағы денсаулық сақтау ісінің тарихын зерттеуші М.В. Поддубный және т.б. ғалымдар атап өткендей, XIX ғасырдың екінші жартысында қалыптасқан земстволық медицинаның басты қағидаттары – аймақтарды дәрігерлік учаскелерге бөлу, емдеу орындарын ашу, халыққа медициналық көмектің қолжетімділігі мен алдын алу (профилактикалық) бағытын қамтамасыз ету болды [5, 233–238 б.]. Қазақ даласында земство институттары ресми түрде енгізілмегенімен, осы учаскелік медицина жүйесінің элементтері XIX ғасырдың соңында Торғай облысында да қолданысқа ене бастады. Қазіргі зерттеулер көрсеткендей, қаржы тапшылығы мен әлеуметтік қиындықтарға қарамастан, Ресей империясы өлкеде медициналық жүйені қалыптастыру арқылы өз шекарасының қауіпсіздігін нығайтуды, жұқпалы індеттердің ішкі Ресейге таралуына тосқауыл қоюды және жаңа аумақты орталыққа социомәдени тұрғыдан интеграциялауды көздеді. Дәл осы себепті XIX ғасырдың соңында Торғай өлкесіндегі медициналық инфрақұрылымның қалыптасуы өте баяу жүріп, оған тек қауіпті індеттер төнген кезде ғана басымдық берілді.

Өңірлік деңгейде Торғай және Қостанай аймағының өткенін зерделеуде жергілікті тарихшылар мектебінің үлесі зор. Атап айтқанда, тарих ғылымдарының докторы Е.А. Әбілдің монографиялық зерттеулерінде XIX ғ. соңы мен XX ғ. басындағы Торғай өлкесіндегі әкімшілік-басқару жүйесі, отарлық саясаттың өңірдің әлеуметтік инфрақұрылымына тигізген әсері кеңінен талданды [6]. Қазіргі отандық тарихнамада аталған мәселенің арнайы зерттелуіне Г.К. Көккөзованың ғылыми ізденістері айтарлықтай серпін берді. Зерттеуші өзінің кандидаттық диссертациясында XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басындағы Қазақстандағы денсаулық сақтау жүйесінің қалыптасу кезеңдерін, алғашқы емдеу мекемелері мен дәріханалар желісінің ашылуын, өлкедегі медициналық кадрлардың жасақталу деңгейін кешенді түрде сараптады [7]. Сонымен қатар, «Тургайская газетаның» қоғамдық-саяси және ақпараттық кеңістіктегі рөлі отандық баспасөз тарихын зерттеушілер Ү. Сұбханбердинаның тағы басқалардың тарапынан сөз болғанымен [8], мерзімдік басылымдағы денсаулық сақтау ісінің деректік көрінісі осы уақытқа дейін дербес зерттелмей келеді.

Мәселенің шетелдік тарихнамада зерделенуіне тоқталсақ, Ресей империясының ұлттық аймақтардағы медициналық саясаты мен дәстүрлі емшілік арақатынасы батыс ғалымдарының да назарынан тыс қалған жоқ. Атап айтқанда, америкалық зерттеуші П. Майклс (Paula Michaels) өз монографиясында қазақ даласындағы дәстүрлі ем-дом (бақсылық, сынықшылық, шөп емі) мен еуропалық медицинаның арасындағы күрделі мәдени диалогты, сондай-ақ империялық биліктің медицинаны өлкеге ықпал етудің идеологиялық құралы ретінде пайдаланғанын концептуалды тұрғыдан сараптады [9]. Ал британдық тарихшы Ш. Хензе (Charlotte E. Henze) империяның шығыс шекаралық аймақтарында індеттерге қарсы күрес шараларын талдай келе, патша әкімшілігінің орталық губернияларды сақтау мақсатында шет өлкелерде барьерлік (қорғаныстық – Ө.И., Д.И.) санитарлық саясат жүргізгенін алға тартады [10].

Бұл ғалымдардың еңбектерінде жалпыұлттық үдерістер жайы негізге алынғанымен, сол дәуірдің нақты айнасы болған «Тургайская газета» материалдары аясындағы аймақтық, атап айтқанда Ақтөбе және Қостанай уездерінің 1-ші және 3-ші дәрігерлік учаскелерінің тыныс-тіршілігі арнайы қарастырылмағандықтан, біздің мақаламыз сол ғылыми олқылықтардың орнын толтыруға бағытталады.

Мақсаты мен міндеттері. Зерттеудің мақсаты – «Тургайская газета» басылымының материалдары негізінде XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басындағы Торғай облысындағы денсаулық сақтау жүйесінің ахуалын, санитарлық саясаттың ерекшеліктері мен жұқпалы ауруларға қарсы күрес шараларын кешенді деректанулық тұрғыда зерделеу. Алға қойылған мақсатқа жету үшін келесі міндеттер айқындалды:

1. Мерзімдік басылым беттеріндегі денсаулық сақтау және санитария саласына қатысты жарияланымдардың сипаты мен тақырыптық бағыттарын жүйелеу;
2. Газет деректері негізінде өңірдегі қауіпті індеттердің (шешек, оба, тырысқақ) таралуын және патша әкімшілігінің карантиндік шараларын көрсету;
3. Емдеу мекемелері мен дәрігерлік-фельдшерлік кадрлармен қамтамасыз ету, соның ішінде Орынбор фельдшерлік мектебінің рөлін талдау;
4. Ақтөбе және Қостанай уездерінің 1-ші, 3-ші дәрігерлік учаскелерінің тыныс-тіршілігі мен мерзімдік басылымның қазақ арасындағы санитарлық-ағартушылық, этномедициналық рөлін айқындау.

Материалдар мен әдістер. Мақаланың негізгі деректік базасын 1895–1910 жылдар аралығында Орынбор қаласында жарық көрген Торғай облыстық басқармасының ресми басылымы – «Тургайская газета» тігінділері құрады. Басылым материалдары екі негізгі блок бойынша іріктелді:

1. Ресми бөлім материалдары: медициналық заңдар, генерал-губернатордың міндетті қаулылары, дәрігерлік бөлімнің есептері мен бұйрықтары;
2. Бейресми бөлім материалдары: жергілікті дәрігерлер мен тілшілердің хабарлары, гигиеналық нұсқаулықтар, індеттер барысы туралы жедел ақпараттар.

Газет деректерінің дәйектілігін тексеру үшін Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архивінің (ҚР ОМА) 15-қоры мен 25-қорының ресми іс-қағаздары және «Обзоры Тургайской области» атты жылдық статистикалық жинақтары пайдаланылды.

Мақаланы жазу барысында тарихи танымның объективтілік және жүйелілік қағидаттары сақтала отырып, деректанулық талдау (ішкі және сыртқы сын), контент-талдау (мәтіндік мазмұнды саралау), тарихи-салыстырмалы және тарихи-генетикалық әдістері қолданылды.

Нәтижелер. «Тургайская газета» (1895–1910 жж.) материалдарын кешенді деректанулық талдау нәтижесінде Торғай облысындағы денсаулық сақтау ісінің шынайы көрінісі бірнеше негізгі бағыт бойынша анықталды:

Газет нөмірлеріне контент-талдау жасау медициналық жарияланымдардың негізгі үш топқа бөлінетінін көрсетті: нормативтік-әкімшілік құжаттар (губернатордың міндетті қаулылары, кадрлық тағайындаулар); статистикалық-есептік мәліметтер (дәрігерлік инспектордың есептері, науқастар саны, шешекке қарсы егу қорытындылары); санитарлық-ағартушылық хабарлар (дәрігерлердің халыққа кеңестері, ауызсу мен тұрғын үй гигиенасы).

«Тургайская газетаның» 1896 жылғы № 35 санында «А. В.» жариялаған «Оренбургская фельдшерская школа при военном госпитале» атты мақала өлкедегі кәсіби медицина кадрларын қалыптастыруды айғақтайтын бірегей дереккөз болып табылады [11, 283 б.]. 1844 жылғы ереже бойынша Орынбор әскери госпиталі мектебінде қазақ балаларын оқытуға қазынадан жылына әр шәкіртке 55

рубльден бөлінген. Басты мақсат шешекке қарсы екпе салуды үйрету болғанымен, бастапқы шәкірттердің өлімінен соң генерал-губернатор А.А. Катениннің тұсында бұл қаржы кеңсе шенеуніктерінің жалақысына заңсыз аударылып кеткен [11, 283 б.]. Балаларды қабылдас бұрын оларды 1,5 жыл тек орыс тіліне оқыту талап етілген [11, 284 б.]. Ал 1866–1868 жылдары Троицк қалалық ауруханасында 3 жылдық медициналық курстар ұйымдастырылып, оған қабылданған қазақ балаларының ішінен Мұсабай Тұтаев пен Ысмағұл Бийтақов (Бийтасов) оқу озаты атанған [11, 284-б.]. Мектеп 1871 жылы жабылғанға дейінгі 27 жылда оны бар болғаны бес қазақ бітіріп шықты: Хамза Қаржасов, Мұсабай Тұтаев, Ысмағұл Бийтасов (Қостанай уезі), Тұрмұхаммед Ізбасқанов және Тұрмұхаммед Қозыев (Ақтөбе уезі) [11, 285 б.]. Бұл тізім аталған өңірлерден шыққан тұңғыш дипломды қазақ фельдшерлерінің нақты есімдерін ресми түрде бекітеді.

Тургайская газета» басылымының 1896 жылғы 21 ақпандағы № 60 санында жарық көрген Ақтөбе уезі, Бастамақ болысынан (бүгінде Ақтөбе облысы, Алға ауданына қарасты Бастамақ ауылы – Ө.И., Д.И.) жазылған хат – Торғай облысындағы емдеу ісі үшін айрықша эго-құжат болып табылады [12]. Жазба авторы – 24 жастағы жас ағартушы Ахмет Байтұрсынұлы болатын. Ол 1895 жылы әр 2 – 4 болысқа бір-бірден ашылған фельдшерлік пункттер реформасын қуанышпен қарсы алып: «Нельзя не отметить того отрадного явления в нашей степи, какое произвело учреждение фельдшерских пунктов... Киргиз давно нуждался в рациональной врачебной помощи...» [12] деп жазады. Ахмет Байтұрсынұлы «А. В.» атты автордың қазақтарды «діни наным салдарынан медицинадан қашты» деп айыптаған отаршылдық көзқарасын жоққа шығарып, халықтың дәстүрлі емшілерге баруын қала мен ауыл арасындағы орасан зор қашықтықтан туындаған шарасыздық [12] деп түсіндіреді. Оның үстіне, Бастамақ болысына фельдшер келген екі ай ішінде 200 адамның оған жүгінуі дала халқының ғылыми медицинаға зор ықыласын көрсетті [12]. Тіпті, басылым беттерінде көрініс тапқан осы қазақ фельдшерлері кейін қоғамдық-саяси үдерістерге белсене араласты. Мәселен, ҚР ОМА құжаттарында Қарқаралы уезінің фельдшері Тәтімбет Шыңғысовтың «саяси сенімсіз» тұлға ретінде айыпталып, Ахмет Байтұрсынұлымен бірге 1905 жылғы патшаға бағытталған атақты Қарқаралы петициясын ұйымдастыруға белсене қатысқаны хатталған [13, 122 п. арт.].

Басылымның 1896 жылғы №38 санындағы А. Жильцовтың очеркінде Торғай даласында 1000 шаршы шақырымға небәрі 1 дәрігердің бекітілгені, сондықтан қазақтардың бақсы-балгерлерге жүгінуге мәжбүр екені жазылады [14, 5 б.]. Очеркте бақсының «жын-ұрғанды» қобызбен, мұрындықпен емдеуі, екпе құртын қарақалпақ емшілерінің қан алу («леняк») арқылы қарауы, әйелдер бедеулігін молдалардың дұғамен емдеуі сипатталады [14, 5;6 б.].

1898 жылы Ақтөбе уезіне көз ауруларымен (трахома) күресетін арнайы дәрігерлік отряд жіберілсе [15, 2 б.], осы жылғы көктемгі ауыр жұт пен күзгі астықтың шықпай қалу салдары Ырғыз уезі халқының ұзақ уақыт азық-түліктен жаппай тарығуына және індеттердің өршуіне алып келді [16, 3 б.]. Сонымен бірге, газеттің 1898 жылғы №49 санында Торғайда мал арасында аусылдың (ящур) өршуі дабыл қағылып көрсетілген [17, 2-б.]. Ал 1898 жылғы №50 санында жарияланған губернатордың ресми мәлімдемесінде Ырғыздағы жұттан болған адам өлімін дәрігерлік инспектордың мәйіттерді сою хаттамалары (протоколы вскрытия) арқылы тексеріп, «адам өлімі тікелей аштықтан болмаған» деп ресми қорытынды шығарғаны құжатталған [18, 2–3 бб.]. Бұл ресми мәлімдеме патшалық әкімшіліктің дағдарыс кезіндегі манипуляциялық сипатын және медициналық сараптаманы саяси жауапкершіліктен жалтару құралы ретінде пайдаланғанын айқын көрсетеді. Дәрігерлік инспектордың «өлім тікелей аштықтан болмаған» деген қорытындысы формальды сот-медициналық тәсілге ғана негізделген.

Шын мәнінде, ұзаққа созылған жұт пен азық тапшылығынан ағзасы әбден әлсіреген халықтың иммунитеті түсіп, жұқпалы індеттерге қарсы тұра алмағаны белгілі. Алайда, отарлық билік адамдардың иммундық әлсіреуінің бастапқы әрі негізгі себебі болған аштықты екінші орынға ысырып, өлімді тек жұқпалы дерттер мен аурулардың салдары ретінде тіркеуге тырысқан. Бұл губернаторлық аппараттың аймақтағы әлеуметтік апат пен адам шығынының нақты көлемін төмендетіп көрсетуге және орталық билік алдында аймақтық әкімшіліктің дәрменсіздігін бүркемелеуге бағытталған бюрократиялық амалы еді.

Осылайша, «Тургайская газета» беттеріндегі бұл ресми құжат бір жағынан аймақтағы санитарлық-медициналық қызметтің бюрократиялануын дәлелдесе, екінші жағынан ресми дереккөздерді тарихи сын (сыни көзқарас) сүзгісінен өткізудің қаншалықты маңызды екенін айғақтайды.

Газеттің 1901 жылғы №4 санында өлкеде бұрынғы 4 уездік дәрігердің орнына 12 учаскелік дәрігерлік лауазым енгізілгені хабарланады [19, 1 б.]. Осы №4 және №6 сандардағы арнайы зерттеулерде қазақтың дәстүрлі ем-домы Амбруаз Паре мен Н.И. Пироговтың хирургиялық қағидаларымен салыстырылады [19, 2 б.]. Дәрігерлер қазақтың басты таңып ұрғылау әдісін («бас уқалау») – физиологиялық массаж, науқасты жас малдың жылы терісіне орауды («шұжыққа түсіру») – терлету арқылы ревматизмді басатын ем, тіс ауруына мыңдуан шөбін қолдану мен күйдірілген қағаздың майын жағуды – құрамындағы креозот арқылы антисептикалық әсер беретін тәсіл деп ғылыми тұрғыдан дәйектеген [20, 2–5 б.].

Ақтөбе уезі 1-дәрігерлік учаскесінің 1901 жылғы есебінде 1820 адамға шешекке қарсы сәтті вакцина егілгені және екпе детритінің арнайы «Торғай облыстық шешек бұзауқорасынан» алынғаны, 5 мәйіт сот-медициналық сараптаудан өткені баяндалады [21, 3–4 бб.]. Ал Қостанай уезінің 3-дәрігерлік учаскесінің (орталығы Семиозерный кенті, 4 қазақ болысы, 46 442 тұрғын) есебінде осыншама халық-

қа қызмет көрсететін дәрігердің мүлде болмағаны, барлық ауыртпалық жалғыз учаскелік фельдшерге түскені ашық хатталған [22, 4-б.].

Талқылау. Алынған зерттеу нәтижелерін тарихнамалық тұжырымдармен салыстыру Торғай облысындағы денсаулық сақтау ісінің империялық отарлау саясатының жалпы заңдылықтарына бағындырылғанын көрсетеді. Белгілі зерттеушілер Л.М. Дамешек пен А.В. Ремнев атап өткендей, Ресей империясы жаңа аумақтарды өзіне қосып алғанда алдымен әскери-саяси шараларға басымдық беріп, денсаулық сақтау секілді әлеуметтік мәселелерді екінші орынға ысырған [23, 76 б.]. «Тургайская газета» материалдары бұл тұжырымды толықтай айғақтайды. Өлкедегі алғашқы емдеу орындарының құрылуы халықтың қажеттілігінен емес, әскери гарнизондар мен отарлық әкімшіліктің қауіпсіздігін қамтамасыз ету мүддесінен туындады. Сонымен қатар, Д.А. Балалыкин атап көрсеткендей, империяның шет аймақтарында кәсіби қалалық медицинаның қалыптасуы тек аумақтың шаруашылық-экономикалық игерілуімен және қалалық инфрақұрылымның пайда болуымен тікелей байланысты болды [24, 181б.]. Осы заңдылық Торғай облысының ішкі бөлінісінен де айқын көрінеді: медициналық желі тек Қостанай мен Ақтөбе секілді орталықтарда дамып, қазақ болыстары шоғырланған учаскелерде дәрігерлер жетіспей, барлық салмақ фельдшерлерге түсті. Мұны батыс ғалымдары П. Майклс пен Ш. Хензенің империялық медицинаның шет аймақтарда тек «қорғаныстық барьер» қызметін атқарды деген тұжырымдары да толықтай бекіте түседі [9, 10].

Қорытынды. «Тургайская газета» (1895–1910 жж.) материалдарын кешенді тарихи-деректанулық тұрғыда сараптау мынадай тұжырымдар жасауға мүмкіндік береді:

1. «Тургайская газета» Торғай облысының денсаулық сақтау тарихын құжаттауда теңдессіз ресми дереккөз қызметін атқарған. Басылымның ресми және бейресми бөлімдеріндегі есептер, қаулылар мен хаттар өлкедегі медицинаның қалыптасу динамикасын қалпына келтіруге жол ашады.

2. Газет деректері өлкедегі денсаулық сақтау желісінің империяның әскери-саяси мүддесі мен «санитарлық қалқан» құру прагматизміне бағындырылғанын дәлелдейді. 1901 жылғы 12 учаскелік реформаға қарамастан, 46 мың тұрғыны бар Қостанай уезі 3-дәрігерлік учаскесінде дәрігердің болмауы жүйенің терең кадрлық дағдарысын көрсетті.

3. Басылым беттерінде жарық көрген «А. В.» мақаласындағы қазақтарды «надандығы үшін медицинадан қашты» деп сипаттаған отаршылдық призмаға негізделген көзқарасты Ахмет Байтұрсынұлының 1896 жылғы жазбасы түбегейлі жоққа шығарды. Мәселе халықтың қарсылығында емес, медициналық инфрақұрылымның жоқтығында екені нақтыланды.

4. «Тургайская газета» дәстүрлі қазақ емшілігін ғылыми медицина қағидаларымен (А. Паре, Н. Пирогов хирургиясы, креозот антисептикасы) сабақтастыра талдаған өзіндік зияткерлік мінбер болды. Басылым материалдары XIX ғ. соңы мен XX ғ. басындағы Торғай өңіріндегі санитарлық саясаттың күнгейі мен көлеңкесін айшықтайтын құнды қазына болып табылады.

Қаржыландыру туралы мәлімет. Зерттеу Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландыратын 2025–2027 жылдарға арналған ғылыми және (немесе) ғылыми-техникалық жобаларды гранттық қаржыландыру шеңберіндегі АР26199503 ««Тургайские областные ведомости» (1891–1917), «Тургайская газета» (1895–1910) басылымдары: тарихи, этнографиялық және фольклорлық дереккөзі» атты ғылыми жобасы аясында орындалды.

Мүдделер қақтығысы: Авторлар мүдделер қақтығысының жоқ екенін мәлімдейді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

- 1 **Добросмыслов, А. И.** Тургайская область: исторический очерк [Текст] / А. И. Добросмыслов. – Тверь: Типо-литография Н. М. Родионова, 1902. – Т. 1. – 524 с.
- 2 **Асфендиаров, С. Д.** История Казахстана (с древнейших времен) [Текст] / С. Д. Асфендиаров. – Т. 1. – Алма-Ата; Москва: Казахское краевое издательство, 1935. – 262 с.
- 3 **Досмухамедов, Х. Д.** Как бороться с чумой среди киргизского населения: практическое руководство для работающих на чумной эпидемии [Текст] / Х. Д. Досмухамедов. – 2-е изд. – Ташкент: Издание Туркестанской центральной комиссии по борьбе с эпидемиями, 1924. – 123 с.
- 4 **Самарин, Р. И.** Очерки истории здравоохранения Казахстана [Текст] / Р. И. Самарин. – Алма-Ата: Казахское государственное издательство, 1958. – 162 с.
- 5 **Поддубный, М. В. и др.** История здравоохранения дореволюционной России (конец XVI – начало XX в.) [Текст] / М. В. Поддубный, И. В. Егорышева, Е. В. Шерстнева, Н. Н. Блохина, С. Г. Гончарова; под ред. Р. У. Хабриева. – Москва: ГЭОТАР-Медиа, 2014. – 248 с. – ISBN 978-5-9704-2731-6.
- 6 **Абиль, Е. А. и др.** Кустанай – Костанай: очерки истории. С древнейших времен до 1936 года [Текст] / Е. А. Абиль [и др.]; под ред. И. К. Тернового. – Костанай: Костанайполиграфия, 2012. – 608 с. – ISBN 978-601-7109-71-4.
- 7 **Коккозова, Г. К.** Формирование и развитие системы здравоохранения в Казахстане (конец XIX – начало XX вв.) [Текст]: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Г. К. Коккозова. – Алматы, 2004. – 28 с.
- 8 **Субханбердина, Ү.** Қазақтың революциядан бұрынғы мерзімді баспасөзіндегі материалдар: мазмұндалған библиографиялық көрсеткіш [Мәтін] / Ү. Субханбердина. – 2-бөлім. – Алматы: Қазақ КСР Ғылым академиясының баспасы, 1963. – 292 б.

9 Michaels, P. A. *Curative Powers: Medicine and Empire in Stalin's Central Asia* [Text] / P. A. Michaels. – Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2003. – XVII, 239 p. – DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctt5vkh97>.

10 Henze, C. E. *Disease, Health Care and Government in Late Imperial Russia: Life and Death on the Volga, 1823–1914* [Text] / C. E. Henze. – London; New York: Routledge, 2011. – 232 p. – DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203833971>.

11 В. А. Оренбургская фельдшерская школа при военном госпитале [Текст] / В. А. // Тургайская газета. – 1896. – № 35 (25 августа). – С. 283–285.

12 Байтурсынов, А. Корреспонденция (от нашего корреспондента). Бистамакская волость Актюбинского уезда [Текст] / А. Байтурсынов // Тургайская газета. – 1896. – № 60 (21 февраля).

13 Қазақстан Республикасының Орталық мемлекеттік архиві (ҚР ОМА). – Қ. 15. – Тіз. 3. – Іс 410. – 122-п., сыртқы беті.

14 Жильцов, А. Во мраке невежества: рассказ из практики киргизских баксы и даргеров [Текст] / А. Жильцов // Тургайская газета. – 1896. – № 38.

15 Областная хроника [Текст] // Тургайская газета. – 1898. – № 21. – С. 2.

16 Корреспонденция из Иргизского уезда [Текст] // Тургайская газета. – 1898. – № 18. – С. 3.

17 О появлении ящура в Тургайской области [Текст] // Тургайская газета. – 1898. – № 49 (6 декабря). – С. 2.

18 От Военного губернатора Тургайской области [Текст] // Тургайская газета. – 1898. – № 50 (13 декабря). – С. 2–3.

19 Народные способы и средства, употребляемые при лечении болезней киргизами Тургайской области [Текст] // Тургайская газета. – 1901. – № 4 (20 января). – С. 2.

20 Народные способы и средства, употребляемые при лечении болезней киргизами Тургайской области [Текст] // Тургайская газета. – 1901. – № 6 (3 февраля). – С. 2–6.

21 Первый врачебный участок Актюбинского уезда Тургайской области: по сообщениям за 1901 год [Текст] // Тургайская газета. – 1902. – № 151 (23 июня). – С. 3–4.

22 Третий врачебный участок Кустанайского уезда Тургайской области: по сведениям за 1901 год [Текст] // Тургайская газета. – 1902. – № 173 (4 августа). – С. 4.

23 Сибирь в составе Российской империи [Текст] / отв. ред. Л. М. Дамешек, А. В. Ремнев. – Москва: Новое литературное обозрение, 2007. – 362 с. – ISBN 978-5-86793-510-8.

24 Балалыкин, Д. А. Зарождение медицины как науки в период до XVII в. [Текст]: учебное пособие / Д. А. Балалыкин. – 2-е изд. – Москва: Литтерра, 2013. – 266 с.

25 Исенов, Ө. И. XIX ғ. Торғай және Ырғыз бекіністерінің салынуы «Торғай» газеті мерзімдік басылымы деректері бойынша [Мәтін] / Ө. И. Исенов, Д. Ө. Ихсан // «Шоқан Уәлихановтың мұрасы...» атты I Халықаралық ғылыми форум материалдарының жинағы. – Алматы, 2025. – Б. 267–270.

REFERENCES:

1 Dobrosmyslov A.I. *Turgajskaya oblast': istoricheskij ocherk* [Turgay region: A historical essay]. Vol. 1. Tver, Tipo-litografiya N.M. Rodionova, 1902, 524 p. (In Russian)

2 Asfendiarov S.D. *Istoriya Kazahstana (s drevnejshih vremen)* [History of Kazakhstan from ancient times]. Vol. 1. Alma-Ata, Moscow, Kazahstanskoe kraevoe izdatel'stvo, 1935, 262 p. (In Russian)

3 Dosmuhamedov H.D. *Kak borot'sya s chumoj sredi kirgizskogo naseleniya: prakticheskoe rukovodstvo dlya rabotayushhih na chumnoj e'pidemii* [How to fight the plague among the Kirghiz population: A practical guide for those working during a plague epidemic]. Tashkent, Turkestan Central Commission for Combating Epidemics, 1924, 123 p. (In Russian)

4 Samarin R.I. *Ocherki istorii zdravooxraneniya Kazahstana* [Essays on the history of healthcare in Kazakhstan]. Alma-Ata, Kazahskoe gosudarstvennoe izdatel'stvo, 1958, 162 p. (In Russian)

5 Poddubnyj M.V., Egorysheva I.V., Sherstneva E.V., Blohina N.N., Goncharova S.G. *Istoriya zdravooxraneniya dorevolucionnoj Rossii (konec XVI – nachalo XX v.)* [History of healthcare in pre-revolutionary Russia: Late 16th – early 20th century]. Ed. by R.U. Habriev, Moscow, GEOTAR-Media, 2014, 248 p. ISBN 978-5-9704-2731-6. (In Russian)

6 Abil E.A. et al. *Kustanaj – Kostanaj: ocherki istorii. S drevneishih vremen do 1936 goda* [Kustanay – Kostanay: Essays on history from ancient times to 1936]. Ed. by I.K. Ternovoj, Kostanay, Kostanajpoligrafiya, 2012, 608 p. ISBN 978-601-7109-71-4. (In Russian)

7 Kokkozova G.K. *Formirovanie i razvitie sistemy' zdravooxraneniya v Kazahstane (konets XIX – nachalo XX vv.)* [Formation and development of the healthcare system in Kazakhstan in the late 19th and early 20th centuries]. Abstract of PhD thesis, 07.00.02. Almaty, 2004, 28 p. (In Russian)

8 Subhanberdina U. *Kazaktyn revolyutsiyadan buryngy merzimdi baspasozindegi materialdar: mazmundalghan bibliografiyalyk korsetkish* [Materials published in pre-revolutionary Kazakh periodicals: An annotated bibliographic index]. Part 2, Almaty, Kazak KSR Gylym akademiyasynyn baspasy, 1963, 292 p. (In Kazakh)

9 Michaels P.A. *Curative powers: Medicine and empire in Stalin's Central Asia*. Pittsburgh, University of Pittsburgh Press, 2003, XVII, 239 p. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctt5vkh97>.

10 Henze C.E. *Disease, Health care and government in late imperial Russia: Life and death on the Volga, 1823–1914*. London, New York, Routledge Publ., 2011, 232 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203833971>.

11 V.A. *Orenburgskaya fel'dsherskaya shkola pri voennom gospitale* [Orenburg feldsher school at the military hospital]. *Turgajskaya gazeta*, 1896, no. 35, August 25, pp. 283–285. (In Russian)

12 Bajtursynov A. *Korrespondenciya (ot nashego korrespondenta). Bistamaskaya volost' Aktyubinskogo uezda* [Correspondence from our correspondent: Bistamak Volost of Aktyubinsk District]. *Turgajskaya gazeta*, 1896, no. 60, February 21. (In Russian)

13 *Kazakstan Respublikasynyn Ortalyk memlekettik arkhivi (KR OMA)* [Central State Archive of the Republic of Kazakhstan]. F.15, T.3, Is 410, p. 122. (In Kazakh)

14 Zhilcov A. *Vo mrake nevezhestva: rasskaz iz praktiki kirgizskih baksy' i dargerov* [In the gloom of ignorance: A Story from the practice of Kirghiz baksy and dargers]. *Turgajskaya gazeta*, 1896, no. 38. (In Russian)

15 *Oblastnaya hronika* [Regional chronicle]. *Turgajskaya gazeta*, 1898, no. 21, p. 2. (In Russian)

16 *Korrespondenciya iz Irgizskogo uezda* [Correspondence from Irgiz district]. *Turgajskaya gazeta*, 1898, no. 18, p. 3. (In Russian)

17 *O poyavlenii yashhura v Turgajskoj oblasti* [On the outbreak of foot-and-mouth disease in Turgay region]. *Turgajskaya gazeta*, 1898, no. 49, December 6, p. 2. (In Russian)

18 *Ot Voennogo gubernatora Turgajskoj oblasti* [From the military Governor of Turgay region]. *Turgajskaya gazeta*, 1898, no. 50, December 13, pp. 2–3. (In Russian)

19 *Narodny'e sposoby' i sredstva, upotrebyaemy'e pri lechenii boleznej kirgizami Turgajskoj oblasti* [Folk Methods and remedies used by the Kirghiz of Turgay region to treat diseases]. *Turgajskaya gazeta*, 1901, no. 4, January 20, p. 2. (In Russian)

20 *Narodny'e sposoby' i sredstva, upotrebyaemy'e pri lechenii boleznej kirgizami Turgajskoj oblasti* [Folk methods and remedies used by the Kirghiz of Turgay region to treat diseases]. *Turgajskaya gazeta*, 1901, no. 6, February 3, pp. 2–6. (In Russian)

21 *Pervyj vrachebnyj uchastok Aktyubinskogo uezda Turgajskoj oblasti: po soobshheniyam za 1901 god* [The first medical district of Aktyubinsk district, Turgay region: According to reports for 1901]. *Turgajskaya gazeta*, 1902, no. 151, June 23, pp. 3–4. (In Russian)

22 *Tretij vrachebnyj uchastok Kustanajskogo uezda Turgajskoj oblasti: po svedeniyam za 1901 god* [The third medical district of Kustanaj district, Turgay region: According to information for 1901]. *Turgajskaya gazeta*, 1902, no. 173, August 4, p. 4. (In Russian)

23 Dameshek L.M., Remnev A.V. (eds.). *Sibir' v sostave Rossijskoj imperii* [Siberia as part of the Russian Empire]. Moscow, Novoe literaturnoe obozrenie, 2007, 362 p. ISBN 978-5-86793-510-8. (In Russian)

24 Balalykin D.A. *Zarozhdenie mediciny' kak nauki v period do XVII v.* [The emergence of medicine as a science before the 17th century]. 2nd ed., Moscow, Litterra, 2013, 266 p. (In Russian)

25 Isenov O.I., Ihsan D.O. *XIX g. Torgaj zhane Yrgiz bekinisterinin salynuy «Torgaj» gazetі merzimdik basylymy derekteri bojynsha* [Construction of the Torgay and Irgiz fortifications in the 19th century according to the Torgay Newspaper]. «*Shokan Ualihanovtyn murasy...*» atty I Halykaralyk gylymi forum materialdarynyn zhinagy, Almaty, 2025, pp. 267–270. (In Kazakh)

Жіберілген күні: 30 шілде 2026 ж. **Қабылданған күні:** 24 тамыз 2026 ж.

Жарияланған күні: 30 қыркүйек 2026 ж.

Авторлар туралы мәлімет:

Исенов Өтеген Ихсанович* – тарих ғылымдарының кандидаты, Қазақстан тарихы кафедрасының профессоры, Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қазақстан Республикасы, 110000 Қостанай қ., А. Байтұрсынов көш. 47, e-mail: utegen59@mail.ru.

Ихсан Данияр Өтегенұлы – 2-курс магистранты, «7М01601-Тарих» БББ, Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қазақстан Республикасы, 110000 Қостанай қ., А. Байтұрсынов көш. 47, e-mail: danik-kosta@mail.ru.

Джумашев Аскар Мамбетович – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Өзбекстан Республикасы Ғылым академиясы Қарақалпақстан бөлімінің Қарақалпақ гуманитарлық ғылымдар ғылыми-зерттеу институты тарих бөлімінің меңгерушісі, Өзбекстан Республикасы, Қарақалпақстан, 230100, Нүкіс қ., Әмір Темір көш. 179-а, e-mail: djumashev@yahoo.de.

Исенов Өтеген Ихсанович* – кандидат исторических наук, профессор кафедры истории Казахстана, Костанайский региональный университет имени Ахмета Байтұрсынұлы, Республика Казахстан, 110000, г. Костанай, ул. А. Байтұрсынова 47, e-mail: utegen59@mail.ru.

Ихсан Данияр Өтегенұлы – магистрант 2-го курса ОП «7М01601-История», Костанайский региональный университет имени Ахмета Байтұрсынұлы, Республика Казахстан, 110000, г. Костанай, ул. А. Байтұрсынова 47, e-mail: danik-kosta@mail.ru.

Джумашев Аскар Мамбетович – доктор исторических наук, профессор, заведующий отделом истории Каракалпакского научно-исследовательского института гуманитарных наук Каракалпакского отделения Академии наук Республики Узбекистан, Республика Узбекистан, Каракалпакстан, 230100 г. Нукус, ул. Амира Темура 179-а, e-mail: djumashev@yahoo.de.

Issenov Otegen Ikhsanovich – Candidate of Historical Sciences, Professor of the Department of history of Kazakhstan, Akhmet Baitursynuly Kostanay Regional University, Republic of Kazakhstan, 110000, Kostanay, 47 A.Baitursynov Str., e-mail: utegen59@mail.ru.*

Ikhsan Daniyar Otegenuly – Second-year Master's Student, "7M01601 – History" educational program, Akhmet Baitursynuly Kostanay Regional University, Republic of Kazakhstan, 110000, Kostanay, 47 A.Baitursynov Str., e-mail: danik-kosta@mail.ru.

Djumashev Askar Mambetovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of history, Karakalpak Research Institute of Humanities, Karakalpak Branch of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, Republic of Uzbekistan, Karakalpakstan, 230100, Nukus, 179-A Amir Temur Str., e-mail: djumashev@yahoo.de.